

PRÍRUČKA PRE PEDAGÓGOV A PSYCHOLÓGOV
pre prácu s rodičmi

**Kroky k dobrému využívaniu
elektronických zariadení a nenásilnej
komunikácii v online prostredí**

OBSAH

PRÍRUČKA PRE PEDAGÓGOV A PSYCHOLÓGOV.....	3
ZÁKLADNÉ POJMY A ÚVOD.....	4
Definícia pojmu násilie na internete.....	4
O výskume.....	4
Digitálne násilie sa môže prejavovať rôznymi spôsobmi.....	5
AKTIVITY PROGRAMU.....	6
VÝSLEDKY PROGRAMU PRE ŽIAKOV A RODIČOV.....	6
W O R K S H O P Y.....	8
WORKSHOP 1: – AKO SA VYSPORIADAŤ S NÁSILÍM NA INTERNETE, KONFLIKTMI A AGRESIOU.....	9
WORKSHOP 2: UMOŽNITE DEŤOM LEPŠIE RIEŠIŤ KONFLIKTY MEDZI ROVESNÍKMI	15
WORKSHOP 3: POMOC DEŤOM VYROVNÁVAŤ SA S ROZLIČNÝMI EMÓCIAMI.....	19
WORKSHOP 4: POMOC DEŤOM VYROVNAŤ SA S ROVESNÍCKYM NÁSILÍM NA INTERNETE.....	22
LITERATÚRA.....	27

Pokrajinský sekretariát vzdelávania, predpisov, správy a národnostných menšín v spolupráci
s Pedagogickým ústavom Vojvodiny – Projekt Bezpečnosť na internete – prevencia a edukácia

Autor: Zagorka Marinković, pedagogička

PRÍRUČKA PRE PEDAGÓGOV A PSYCHOLÓGOV

Príručka je určená pre pedagógov a psychológov pri práci s rodičmi, pretože doterajšia prax ukázala, že veľké množstvo opýtaných rodičov nevie rozpoznať násilie na internete a nemá ani potrebné znalosti na ochranu svojich detí.

Internetové násilie predstavuje situácie, keď je dieťa alebo tínedžer vystavený útoku iného dieťaťa, tínedžera alebo skupiny detí prostredníctvom internetu alebo mobilného telefónu.

Digitálne šikanovanie zahŕňa akúkoľvek formu textových správ cez internet alebo mobilné telefóny. Jeho cieľom je zraniť, obťažovať alebo inak ublížiť dieťaťu, mladistvému alebo dospelému, ktorý sa nemôže pred takýmto konaním chrániť.

Program Kroky k dobrému využívaniu elektronických zariadení a nenásilnej komunikácii v online prostredí má naplánované štyri témy/workshopy, ktorým sa bude venovať počas zasadnutí Rady rodičov a rodičovských stretnutí v rozsahu jednej vyučovacej hodiny, ktoré je možné usporiadať podľa možností a v súlade so školským programom a ročným plánom práce. Odporúča sa spolupracovať s rodičmi aspoň na dvoch témach podľa vlastného výberu.

ZÁKLADNÉ POJMY A ÚVOD

Definícia pojmu násilie na internete

Pod pojmom násilie na internete (digitálne násilie) sa v realizovanom výskume tohto projektu rozumie správanie jednotlivca alebo skupiny pri používaní elektronických zariadení (mobilný telefón, počítač, fotoaparát, herná platforma a pod.), ktoré sa opakuje a ktorého cieľom je niekoho vystrašiť, nahnevať, uraziť alebo uviesť do rozpakov. Rovnaký termín bude použitý aj v pokračovaní akčného plánu a preventívno-výchovného programu Kroky k správne mu využívaniu elektronických zariadení a nenásilnej komunikácii v online prostredí.

Edukačný materiál pre rodičov bol vytvorený tak, aby sa oboznámili s pojmom a druhmi násilia na internete, aby ich prezentovali tak, aby rodičia po workshopoch vedeli rozpoznať násilie na internete.

Digitálne násilie a zneužívanie je zneužívanie informačných technológií, ktoré môže mať za následok zranenie inej osoby a ohrozenie dôstojnosti a dosahuje sa zasielaním správ (šírenie nepravd), posielaním falošných fotografií e-mailom, SMS, MMS, prostredníctvom webovej stránky (*web site*), chatovania, pripájaním sa na fóra, sociálnych sietí atď. (<https://cuvamte.gov.rs/šta-je-nasilje/digitalnonasilje/>).

O výskume

Cieľom výskumu Násilie na internete v základných školách vo Vojvodine z pohľadu žiakov a rodičov je preskúmať rodičov a žiakov základných škôl z územia AP Vojvodiny v súvislosti s ich skúsenosťami s násilím na internete a ich postoje k tomuto druhu násilia, ako aj k možnostiam ochrany pred násilím na internete.

Z výsledkov výskumu vyplýva, že asi dve tretiny opýtaných žiakov (76,7%) a výrazne vyššie percento rodičov (86,6%) vyjadruje neistotu vo svojom hodnotení ohľadom prežívania násilia na internete.

Pokiaľ ide o určité formy násilia na internete, skúsenosti žiakov ukazujú, že najčastejšie sa vyskytujú v piatom ročníku, kým podľa skúseností rodičov sa najčastejšie vyskytujú ich deťom/dieťaťu v siedmom ročníku.

Najrozšírenejšími formami násilia na internete sú podľa platformy Chránim ťa (Čuvam te) vyhrážky, obťažovanie, vydieranie, zneužívanie cudzích osobných údajov a/alebo fotografií, vytváranie a používanie falošných profilov, sexuálne zneužívanie na internete, detská pornografia, nenávistné prejavy, rôzne podvody na internete atď.

Digitálne násilie sa môže prejavovať rôznymi spôsobmi:

- zverejňovanie znepokojivých, urážlivých alebo výhražných správ, obrázkov alebo videí na profiloch iných ľudí, prostredníctvom SMS, okamžitých správ, e-mailu, nechávaním na chate;
- nahrávanie a distribúcia obrázkov, správ a materiálov so sexuálnym obsahom;
- obťažovanie telefonátmi;
- falošná prezentácia, použitie identity niekoho iného;
- neoprávnené oznamovanie cudzích súkromných informácií, nepravdivé obvinenia alebo fámy o inej osobe na profiloch sociálnych sietí, blogoch a pod.;
- zmena alebo krádež hesiel;
- odosielanie vírusov;
- zosmiešňovanie v online chatovacích miestnostiach a internetových fórach, nevhodné komentovanie cudzích obrázkov, správ na profiloch, blogoch;
- ignorovanie, vylučovanie, podnecovanie nenávisti.

Digitálne násilie je najrozšírenejšie medzi mladšími generáciami, no stáva sa aj to, že násilie na deťoch páchajú aj dospelí – obťažujú alebo prenasledujú ich pomocou internetu. Dospelí (sexuálni predátori alebo násilníci) sa môžu na internete falošne prezentovať a vstupovať tak do komunikácie s deťmi a mládežou, a to všetko s cieľom ich sexuálneho zneužívania. V tomto prípade hovoríme o sexuálnom násilí alebo sexuálnom zneužívaní prostredníctvom internetu – *grooming* a *sexting* – posielanie a zdieľanie obsahu s explicitne sexuálnym obsahom na sociálnych sieťach alebo internete.

Pri tejto príležitosti by sme chceli pripomenúť základné úlohy školy: vecné, funkčné a výchovné úlohy.

- **Vecná úloha** sa týka získavania vedomostí, osvojenia si potrebných zručností a návykov pre úspešnú aplikáciu vedomostí v praxi,
- **funkčná úloha** sa týka rozvoja základných psychofyzických schopností, na ktorých je založený ďalší pokrok jednotlivca,
- pričom **výchovná úloha** sa týka budovania a formovania človeka ako ľudskej bytosti, jeho pohľadu na život a svet, zmyslového a vôľového života, všetkých pozitívnych osobnostných a charakterových vlastností.

Zdôrazňujeme úlohu a dôležitosť výchovno-vzdelávacej funkcie školy, pretože táto funkcia tvorí základ socializácie jedinca v sociálnej komunite. Umožňuje formovanie jednotlivca a osvojenie si hodnotového systému určitého spoločenského usporiadania, na základe ktorého jednotlivec plynule funguje.

Preventívne výchovný program Kroky k dobrému využívaniu elektronických zariadení a nenásilnej komunikácii v online prostredí má za cieľ zaviesť preventívne školské aktivity.

AKTIVITY PROGRAMU:

- Informovanie zamestnancov vojvodinských škôl o výsledkoch výskumu na internete (digitálne násilie).
- Stanovenie súboru aktivít pre riaditeľov škôl v práci s rodičmi, učiteľmi a žiakmi, ktoré budú pravidelne prebiehať počas školského roka.
- Stanovenie súboru činností pedagogicko-psychologických služieb v práci s rodičmi, učiteľmi a žiakmi, ktoré budú pravidelne prebiehať počas školského roka.
- Stanovenie súboru aktivít vedúcich tried a učiteľov pri práci s rodičmi a žiakmi, ktoré budú pravidelne prebiehať počas školského roka.
- Vytvorenie súboru žiackych aktivít na prevenciu digitálneho násillia, ktoré budú pravidelne prebiehať počas školského roka.

VÝSLEDKY PROGRAMU PRE ŽIAKOV A RODIČOV:

- Naučia sa, čo je rovesnícke násilie
- Zistia, aké druhy rovesníckeho násillia existujú
- Pochopia roly v rámci rovesníckeho systému, v ktorých dochádza k násilliu
- Naučia sa stratégie prevencie násillia rovesníkov
- Dozvedia sa o užitočných aspektoch používania digitálnych zariadení
- Zistia, čo je násilie na internete a aké sú jeho formy

- Naučia sa, čo môžu deti robiť, ak zažijú násilie rovesníkov
- Ako sa deti môžu vyhnúť násiliu rovesníkov
- Ako sa správať, ak došlo alebo v súčasnosti dochádza k násiliu
- Ako zapojiť dospelých
- Ako byť priateľom osoby, ktorá je vystavená násiliu zo strany rovesníkov
- Ako rodičom pomáhať a reagovať na kyberšikanovanie
- Ako konať proti online násiliu
- Rozdiel medzi rovesníckym násilím a konfliktom
- Ako rozpoznať pocity svojho dieťaťa (vlastné pocity)
- Ako pomôcť dieťaťu, keď má rovesnícky konflikt
- Ako komunikovať, čo dieťa potrebuje v ťažkých situáciách
- Ako udržiavať otvorenú komunikáciu s dieťaťom
- Regulácia emócií u detí
- Úloha rodičov v emocionálnej regulácii detí
- Ako naučiť dieťa upokojiť sa
- Stratégie regulácie emócií, ktoré môžu deti a rodičia spoločne praktizovať
- Deti, ktoré páchajú násilie na internete a deti, ktoré sú vystavené násiliu na internete – rozdiely
- Pochopiť, prečo sa deti nezdôverujú ohľadom násilia na internete
- Ako konať proti online násiliu
- Zistia, kde sa môžu hlásiť a na koho sa obrátiť, keď dôjde k násiliu
- Rodičia sa naučia, ako najlepšie obhajovať svoje dieťa
- Kroky pre vytváranie sietí a spoluprácu medzi rodičmi a školou

WORKSHOPY

WORKSHOP 1: - AKO SA VYROVNÁVAŤ S NÁSILÍM NA INTERNETE, KONFLIKTMI A AGRESIOU

TÉMA: TYPY NÁSILIA

CIEĽ: Oboznámiť rodičov s konceptom elektronického/digitálneho násilia ako čoraz bežnejšej, ak nie najdominantnejšej formy násilia a rozpoznať jeho formy a charakteristiky.

POSTUP ZISTENIA:

- rozlišovanie foriem násilného správania podľa druhu a intenzity
- uznanie aktérov zapojených do riešenia prípadov násilia v závislosti od intenzity
- predstavenie a povzbudenie účastníkov, aby premýšľali konkrétne o elektronickom/digitálnom násilí, jeho formách a následkoch

MATERIÁL: - kartičky – druhy násilia podľa úrovni/intenzity

TRVANIE: 45 minút

AKTIVITA 1: Oznámenie obsahu dnešného workshopu a krátka diskusia. Vedúci víta účastníkov. Začína sa rozhovor, pýta sa ich na násilie – čo je a čo nie je násilie, aké sú formy a typy násilného správania a ako ich rozpoznať. V prípade potreby kratšia diskusia.

Trvanie: 10 minút

AKTIVITA 2: Práca v skupinách – každá skupina dostane kartičky s formami a konkrétnymi druhmi násilia, ktoré však nie sú zoradené podľa úrovne (vystrihnúť každý stĺpec samostatne, bez označenia úrovne – skupiny dostanú po 15 kartičiek a tri tabuľky, do ktorých si majú kartičky zoradiť, príloha 1 a 2 Kartičky – druhy násilia podľa úrovni/intenzity)

2.1. Úlohou každej skupiny je zoskupiť dané formy násilia do troch úrovni – podľa intenzity – a napísať návrhy, kto by sa mal zapojiť a reagovať na jednotlivé úrovne vnímaného násilia. Potom sa odpovede porovnajú s tabuľkou v prílohe – s krátkou diskusiou.

2.2. Otázky na diskusie: Bolo ťažké klasifikovať formy násilia podľa úrovne? Myslíte si, že medzi žiakmi existuje povedomie o tom, aké formy správania možno klasifikovať ako násilie? A medzi učiteľmi, rodičmi a zamestnancami?

Trvanie: 20 minút

3.2. Odporúčania pre RODIČOV

- ▶ Trávte čas s deťmi, spoločnými aktivitami na digitálnych zariadeniach/internete.
- ▶ Neustále pracujte na zlepšovaní svojich vlastných digitálnych zručností a digitálnych zručností vášho dieťaťa.
- ▶ Vytvorte primerané pravidlá a časové limity týkajúce sa používania digitálnych zariadení. Dôsledne ich dodržiavajte!
- ▶ Oboznámte sa s možnými rizikami na internete. Dajte dieťaťu vedieť, čo je na internete dobré a čo zlé (pochopte, ak mu to vysvetlíte vhodným spôsobom).
- ▶ Uistite sa, že vaše dieťa nezdieľa žiadne osobné údaje online. Nezdieľajte jeho osobné údaje verejne!
- ▶ Rešpektujte vekové obmedzenia pri používaní platforiem a služieb na internete.
- ▶ Vyberte pre dieťa digitálny obsah, aplikácie, videohry primerané veku (napr. prehliadače pre deti).
- ▶ Vnímajte zmeny v správaní svojho dieťaťa, ktoré by mohli naznačovať, že je vystavené niektorým rizikám na internete.
- ▶ Budujte s dieťaťom vzťah vzájomnej dôvery, povzbudzujte ho, aby sa na vás obrátilo vždy, keď ho niečo na internete vydesí, rozruší alebo znepokojí...
- ▶ Počas používania internetu používajte rodičovskú kontrolu, nastavenia súkromia a ďalšie technické opatrenia na ochranu detí.

AKTIVITA 4: Domáca úloha

- ▶ Brožúra pre rodičov – Zistite o rizikách a príležitostiach, ktoré ponúka internet (<https://digitalni-vodic.ucpd.rs/resursi/>)
- ▶ Príručka pre rodičov: Čo sa dnes stalo v škole (2011)

Príloha 1 a 2 – Kartičky – druhy násilia podľa úrovni/intenzity

(Prevzaté a upravené z Príručky pre implementáciu osobitného protokolu na ochranu detí a žiakov pred násilím, zneužívaním a zanedbávaním vo výchovno-vzdelávacích inštitúciách, Srbská republika, Ministerstvo školstva, 2009)

FORMY SPRÁVANIA – 1. ÚROVEŇ (NAJNIŽŠIA INTENZITA)

ODPOVEDAŤ: Kto sa podieľa na riešení prípadu?

FYZICKÉ NÁSILIE	EMOČNO-PSYCHICKÉ NÁSILIE	SOCIÁLNE NÁSILIE	SEXUÁLNE NÁSILIE A ZNEUŽÍVANIE	NÁSILIE CEZ ZNEUŽÍVANIE INFORMAČNÝCH TECHNOLOGIÍ

FORMY SPRÁVANIA – ÚROVEŇ 2 (STREDNÁ INTENZITA)

ODPOVEĎ: Kto sa podieľa na riešení prípadu?

FYZICKÉ NÁSILIE	EMOČNO-PSYCHICKÉ NÁSILIE	SOCIÁLNE NÁSILIE	SEXUÁLNE NÁSILIE A ZNEUŽÍVANIE	NÁSILIE CEZ ZNEUŽÍVANIE INFORMAČNÝCH TECHNOLOGIÍ

FORMY SPRÁVANIA – ÚROVEŇ 3 (NAJVYŠŠIA INTENZITA)

ODPOVEDAŤ: Kto sa podieľa na riešení prípadu?

FYZICKÉ NÁSILIE	EMOČNO-PSYCHICKÉ NÁSILIE	SOCIÁLNE NÁSILIE	SEXUÁLNE NÁSILIE A ZNEUŽÍVANIE	NÁSILIE CEZ ZNEUŽÍVANIE INFORMAČNÝCH TECHNOLOGIÍ

Kartičky – prvá úroveň

Vystrihnite 5 kartičiek, ktoré predstavujú tvary z každého druhu násilia

Aktivity na prvom stupni spravidla samostatne vykonáva triedny učiteľ, učiteľ, teda vychovávateľ, v spolupráci s rodičom, v zmysle posilnenej výchovnej práce s výchovnou skupinou, triednym oddelením, skupinou žiakov a individuálne. Výnimočne, ak sa násilné správanie opakuje, ak výchovná práca nebola účinná, ak sú následky závažnejšie, ak ide o násilie a týranie zo strany skupiny voči jednotlivcovi alebo ak je to isté dieťa a žiak opakovane vystavené násiliu a zneužívaniu pre situácie prvého stupňa, ustanovizeň zasahuje do činností poskytovaných pre druhý a tretí stupeň.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насилје злоупотребом информационых технологија
ударање чврга, гурање, штипање, гребање, гађање, чупање, уједање, саплитање, шутирање, прљање, уништавање ствари...	исмејавање, омаловажавање, оговарање, вређање, ругање, називање погрдним именима, псовање, етикетање, имитирање, „прозивање“ ...	добацивање, подсмевање, игнорисање, искључивање из групе или фаворизовање на основу социјалног статуса, националности, верске припадности, насилно дисциплиновање, ширење гласина...	добацивање, псовање, ласцивни коментари, ширење прича, етикетање, сексуално додиривање, гестикација..	узнемиравајуће „зивкање“, слање узнемиравајућих порука СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта...

Kartičky – druhá úroveň

Vystrihnite 5 kartičiek, ktoré predstavujú tvary z každého druhu násilia.

Na **druhom stupni** spravidla vykonáva činnosť triedny učiteľ, teda vychovávateľ, v spolupráci s pedagógom, psychológom, tímom pre ochranu a riaditeľom za povinnej účasti rodičov v zmysle zvýšenej výchovno-vzdelávacej činnosti. Ak zvýšená výchovná práca nie je účinná, riaditeľ začne výchovné konanie a uloží výchovné opatrenie v súlade so zákonom.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотребом информационых технологија
шамарање, ударање, гажење, цепање одела, „шутке“, затварање, пљување, отимање и уништавање имовине, измицање столице, чупање за вши и косв...	уцењивање, претње, неправедно кажњавање, забрана комуницирања, искључивање, одбацивање, манипулисање...	сплеткарење, игнорисање, неукључивање, неприхватање манипулисање, експлоатација, национализам...	сексуално додиривање, показивање порнографског материјала, показивање интимних делова тела, свлачење...	огласи, клипови, блогови, злоупотреба форума и чествовања, снимање камером појединаца против њихове воље, снимање камером насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика..

Kartičky – tretia úroveň

Vystrihnite 5 kariet, ktoré predstavujú tvary z každého druhu násilia.

Na **tretej úrovni** činnosti vykonáva riaditeľ s tímom pre ochranu, s povinnou účasťou rodičov a kompetentných inštitúcií (stredisko pre sociálnu prácu, zdravotnícke zariadenie, polícia a iné inštitúcie). Ak prítomnosť rodičov nie je v záujme žiaka, t.j. môže mu ublížiť, ohroziť jeho bezpečnosť alebo zasahovať do konania v ustanovizni, riaditeľ informuje stredisko pre sociálnu prácu, t.j. políciu. Na tomto stupni je povinná intenzívna výchovná práca so žiakom a začatie výchovného a disciplinárneho konania a ukladanie opatrení v súlade so zákonom. Ak je so žiakom angažovaná iná inštitúcia, ustanovizeň s ňou spolupracuje a navzájom koordinuje aktivity.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотребом информационих технологија
туча, давлeње, бацање, проузроковање опекотина, ускраћивање хране и сна, излагање ниским температурама, напад оружјем...	заstraшивање, уцењивање, рекетирање, ограничавање кретања, навођење на коришћење психоактивних супстанци, укључивање у секте, занемаривање...	претње, изолација, одбацивање, терор групе над појединцем / групом, дискриминација, организовање затворених група (кланова), национализам, расизам...	завођење од стране одраслих, подвођење, злоупотреба положаја, навођење, изнуђивање и принуда на сексуални чин, силовање, инцест...	снимање насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика, дечија порнографија...

WORKSHOP 2: UMOŽNITE DEŤOM LEPŠIE RIEŠIŤ KONFLIKTY MEDZI ROVESNÍKMI

TÉMA: RODINNÉ PRAVIDLÁ PRE BEZPEČNÉ A INTELIGENTNÉ POUŽÍVANIE INTERNETU

CIELE:

- Podpora povedomia o bezpečnosti používania internetu
- Poukazovanie na násilie ako ohrozenie osobného priestoru

VÝSLEDKY: Po ukončení workshopu rodičia:

- Môžu aktívne sprostredkovať dieťaťu používanie digitálnych zariadení/internetu.
- Dokážu spolu s dieťaťom formulovať rodinné pravidlá pre bezpečné a inteligentné používanie internetu.
- Môžu posúdiť osobné zisky z odbornej prípravy a digitálne zručnosti, ktoré by mali zlepšiť, aby sa internet stal pre dieťa bezpečnejším prostredím.

TRVANIE: 45 min

AKTIVITA 1: Oznámenie obsahu workshopu a krátka diskusia (doterajšie skúsenosti). Vedúci víta účastníkov. Pýta sa ich, či doteraz aplikovali nejaké technické ochranné opatrenia a aké sú ich skúsenosti? Naučili sa alebo objavili niečo nové, o čo by sa chceli so skupinou podeliť? Stretli sa možno s nejakými ťažkosťami, ktoré dokázali alebo nedokázali prekonať sami?

Trvanie: 5 minút

AKTIVITA 2: Rodinné pravidlá pre bezpečné a inteligentné používanie internetu – skupinová práca na úlohe a diskusia.

2.1. Úloha pre účastníkov: formulovať rodinné pravidlá v skupinách, ktoré pomôžu rodičom vytvoriť dobré hranice (dôležité vo všetkých aspektoch života, najmä pokiaľ ide o používanie digitálnych zariadení deťat'om) a prispieť k zdravšiemu používaniu digitálnych zariadení u všetkých členov rodiny, ale predovšetkým detí. Každá skupina by mala na tabuľu nalepiť nálepky s pravidlami.

Pri formulovaní pravidiel sa riadia nasledujúcimi otázkami (vytlačte si pravidlá pre skupinovú prácu):

1. Kde (na akých miestach) by deti nemali mať dovolené používať digitálne zariadenia?
2. Kedy (v akom čase) by deti nemali mať dovolené používať digitálne zariadenia?
3. V akých situáciách by deti nemali mať dovolené používať digitálne zariadenia?
4. Akými spôsobmi môžu rodičia nájsť rovnováhu medzi časom zapnutia a vypnutia digitálnych zariadení/internetu? Aké aktivity (bez použitia digitálneho zariadenia) sú užitočné a stimulujúce pre dieťa v tomto veku?
5. Na aké činnosti by mali mať deti povolené používať digitálne zariadenia?
6. Čo znamená byť zdvorilý a slušný pri používaní digitálnych zariadení?
7. Čo znamená bezpečné používanie digitálnych zariadení?

Trvanie: 15 minút

AKTIVITA 3: Desať rád pre rodičov – práca v skupinách, výmena nápadov.

3.1. Každá skupina dostane Prílohu 1: Desať rád pre rodičov týkajúcich sa používania digitálnej technológie¹, vytlačenú na papieri A4.

Skupiny majú za úlohu pozorne si prečítať rady a každá si ich zoradiť podľa dôležitosti pre bezpečné a inteligentné používanie technológie (napísať číslo 1 na riadok pred radu, ktorú považujú za najdôležitejšiu a tak ďalej až po číslo 10, ktoré píšu pred radu, ktorá je podľa nich najmenej dôležitá). Najprv si vymieňajú názory na úrovni malých skupín. Každá skupina by sa

mala dohodnúť aspoň na 3 radách zhora (najdôležitejšie) a 3 odspodu zoznamu (najmenej dôležité).

3.2. Zástupcovia skupín referujú v pléne, ako usporiadali rady, či sa zhodli na úrovni skupiny. Ak dôjde k nezhode, o čo ide... Vedúci predtým napísal rady (iba názvy) na flipchart a teraz píše, čo hovoria účastníci (poradové čísla vedľa rád).

Trvanie: 20 minút

AKTIVITA 4: Domáca úloha. Pozerajte s deťmi kreslené filmy a rozprávajte sa o nich: Dobré správanie sa na internete a Spolupráca medzi rodičmi a deťmi pri používaní internetu:

Trvanie: 5 minút

- ▶ <https://digitalni-vodic.ucpd.rs/crtani-filmovi/>
- ▶ Príručka pre rodičov – Zastavme digitálne násilie

DODATOK 1

DESAŤ RÁD PRE RODIČOV OHĽADOM VYUŽÍVANIA DIGITÁLNYCH TECHNOLOGIÍ

1. POUŽÍVAJTE TECHNOLOGIU NA KOMUNIKÁCIU – Spojte sa a chatujte s príbuznými cez videorozhovor. Ak ste na cestách, prečítajte svojmu dieťaťu rozprávku pred spaním na telefóne alebo tablete. Spolu s dieťaťom posielajte emaily príbuzným a priateľom, s ktorými sa vídate len zriedka (napr. žijú v zahraničí).

2. VYUŽÍVAJTE TECHNOLOGIU AKO NÁSTROJ – Zaznamenajte zaujímavé situácie alebo dôležité udalosti pomocou smartfónu alebo tabletu a vytvorte spolu prezentáciu pomocou digitálneho nástroja. Sledujte s dieťaťom, čo ho zaujíma (napr. krátke video sopky alebo návod, ako si niečo vyrobiť). Pomocou kalkulačky si vypočítajte, koľko peňazí potrebujete na nákup

niekoľkých hračiek. Použite aplikáciu na zväčšenie (lupu), aby ste videli jemné detaily v prírode. Počúvajte hudbu pre deti na svojom smartfóne. Pomocou online slovníka nájdite význam neznámeho alebo cudzojazyčného slova.

3. AKTÍVNE SA ZÚČASTŇUJTE... - Odolajte pokušeniu využívať technológiu ako „opatrovatelku detí“. Namiesto toho to použite ako spôsob, ako sa spojiť so svojim dieťaťom. Navštívte detské webové stránky a webové prehliadače, digitálne knižnice... Čítajte alebo počúvajte spolu digitálnu knihu, rozprávajte sa s dieťaťom o tom, čo ste čítali/počuli, požiadajte ho, aby porovnal postavy z príbehu s ľuďmi z jeho života, vymýšľajte iný koniec príbehov... Hrajte spolu videohry, opýtajte sa svojho dieťaťa, ktoré sú jeho obľúbené a prečo. Sledujte spolu vedecké videá. Vykonajte spoločný pokus podľa pokynov z internetu.

4. UISTITE SA, ŽE DIEŤA ZÍSKAVA KAŽDODENNÉ SKÚSENOSTI POMOCOU HRY – Predtým, ako svojmu dieťaťu kúpite tablet alebo iné digitálne zariadenie, uistite sa, že má rád hry, ktoré nezahŕňajú digitálne zariadenia: stavanie z kociek alebo iné stavebné hry, vytváranie umeleckých diel, čítanie obrázkových kníh a kníh, dramatické a stolové hry. Nezabúdajte, že učenie hrou s rovesníkmi (v parku, na ihrisku, v herni atď.) je hlavnou formou učenia sa v detstve a že neštruktúrovaná hra je jedným z najdôležitejších hnacích síl intelektuálneho, emocionálneho, sociálneho a fyzického vývoja dieťaťa.

5. STANOVTE SI LIMITY A DRŽTE SA ICH – Tak ako predchádzajúce generácie stanovovali limity na sledovanie televízie, dnešní rodičia stanovujú limity na množstvo času, ktorý dieťa strávi pred obrazovkou (televízora, počítača, tabletu alebo mobilu), obsah, spôsob a kontext, v ktorom ich používa. Koľko času denne? Kedy? Je to vtedy, keď potrebujete sústredený čas napr. zaplatiť dlhy? Alebo keď je dieťa zamestnané nejakou tvorivou činnosťou? Stanovte si rodinné hranice pre používanie technológií a buďte konzistentní.

6. BUĎTE KRITICKÝ V PROSPECH SVOJHO DIEŤAŤA – Venujte pozornosť hodnoteniu digitálneho obsahu (napr. označeniu PEGI videohry), ale pamätajte, že tí, ktorí ho hodnotia, nemajú prehľad o konkrétnych potrebách a záujmoch vášho dieťaťa! Ak sa rozhodnete pre čas pred obrazovkou, skontrolujte, čo vaše dieťa sledovalo, a pozerajte s ním, aby ste pochopili, čo hľadá. Zvážte užitočnosť aplikácií, ktoré si vyberiete – sú interaktívne a podporujú kreativitu, inovácie a riešenie problémov? Používajte aplikácie spolu so svojim dieťaťom, aby ste sa mohli správne rozhodnúť. Urobte vedomú voľbu.

7. NEDOVOLTE, ABY TECHNOLÓGIA PREKÁŽALA SPOLOČNÝM AKTIVITÁM – Rodinné jedlá sú skvelým časom na rozhovor, zdieľanie denných udalostí a spoločenstvo. Šoférovanie je dobrý čas na rozprávanie, spievanie a hranie hier, pokiaľ to nerozptyľuje vodiča. Spoločná príprava jedál ovplyvňuje nielen kvalitu vzťahu, ale poskytuje aj príležitosť pre vaše dieťa aktívne využívať matematiku a rozvíjať jazykové schopnosti. Dobré si zvážte: technológie alebo vzácny rodinný čas spolu?

8. BUĎTE VZOROM ZDRAVÉHO SPRÁVANIA – Máte každý deň dlhé rozhovory cez mobil alebo každý večer celé hodiny pozeráte televíziu či filmy? Je televízor zapnutý na pozadí, aj keď ho nikto nepozera? Máte počas obeda mobil na stole? Hráte online hry do polnoci? Zamyslite sa nad tým, akým vzorom ste pre svoje dieťa pri používaní technológií. Deti sa oveľa lepšie učia pozorovaním správania dospelých, ako keď ich priamo učíte (hovoríte im, čo majú robiť).

9. JE V PORIADKU POVEDAŤ NIE – Vyhodnoťte, čo je pre vašu rodinu najlepšie, a pamätajte: technologické spoločnosti vám ako spotrebiteľovi ponúkajú marketing, takže – buďte múdri. Buďte múdri pri rozhodovaní o tom, či a ako pridať technológiu ku dňu vášho dieťaťa.

10. BUĎTE MÚDRI, BUĎTE BEZPEČNÍ – Venujte pozornosť nastaveniam súkromia na digitálnych zariadeniach, ktoré vaše dieťa používa. Dodržujte pravidlá týkajúce sa minimálnej vekovej hranice pre verejné používanie a zverejňovanie detských fotografií (zdieľanie). Zdieľajte s priateľmi a rodinou svoje pravidlá zverejňovania informácií o vašom dieťati na sociálnych sieťach. Postarajte sa o to, aby škôlka alebo škola pred zverejnením fotografií vášho dieťaťa na sociálnych sieťach alebo webových stránkach vás požiada o povolenie.

WORKSHOP 3: POMOC DEŤOM VYROVNAŤ SA S RÔZNYMI EMÓCIAMI

TÉMA: VEDOMIE VLASTNÉHO NÁSILNÉHO SPRÁVANIA A HNEVU

CIEĽ: Spoznať spôsoby individuálnej a skupinovej reakcie na násilie.

VÝSLEDKY:

- Vlastné násilné správanie je uvedomelé.
- Účastníci sami v sebe rozoznajú, ako/kedy sa nahnevajú/rozbesnia, čo je „spúšťačom“ ich hnevu.

POSTUP ZISTENIA:

- rozpoznanie hnevu detí spôsobeného násilným správaním
- čo nám hnev „hovorí“ a ako sa deti môžu ľahko dostať do pasce vlastného hnevu
- uznanie rozsahu, v akom sa deti podieľajú na násilných situáciách

MATERIÁL: Tabuľa na písanie a kriedy (alebo fixky a veľké papiere na písanie, samolepiace nálepky)

TRVANIE: 45 minút

AKTIVITA 1: Vedúci pozdraví rodičov a nabáda ich, aby zvážili, či zapojením vôle môžu deti znížiť svoju reakciu hnevu.

1.1. Môže im povedať príklad:

„Skauti išli stanovať. Marko s pár ďalšími kamarátmi staval stan. Vôbec im to nefungovalo, keďže ide o nový model stanu a ešte ho nevideli. Keď bolo všetko takmer hotové, Blaža nešťastnou náhodou prevrátil kolík a stan sa zrútil. Marko sa veľmi nahneval, kričal na Blaža, urážal ho, dokonca švihol, aby ho udrel.“ Môžete uviesť aj ďalší príklad súvisiaci so školským prostredím: nedorozumenie o dvorení cudzej priateľky alebo fáma, že Blaža povedal niečo o Markovi, ale v skutočnosti to nepovedal...

1.2. Vedúci sa pýta účastníkov: "Ako by podľa vás mohol Blaža reagovať po takomto Markovom správaní?" Kratšia diskusia. Rodičia si každý napíšu na nálepky pocity a emócie, ktoré takéto situácie môžu u detí vyvolať. Vedúci ich nalepí na tabuľu a vedie diskusiu. Využité ich pri ďalšej aktivite.

Trvanie 10 minút

AKTIVITA 2: Vedúci oboznámi rodičov s problémom a ukáže schému na tabuli.

2.1. **Malá teória:** Vedúci hovorí, že náš hnev zvyčajne vzniká vo vzťahu k iným ľuďom – niekto urobil / povedal alebo neurobil / povedal niečo, čo nás "zabolelo", "ohrozilo", "ublížilo" a hnev vzniká ako reakcia k „možnej škode“. Niekedy môže byť vhodnou reakciou na skutočnú hrozbu a umožňuje nám začať obranu, keď sme napadnutí, no niekedy sa hnev môže vymknúť spod kontroly a podnietiť k deštruktívnym formám správania. Rôzni ľudia v rovnakých situáciách však môžu mať rôzne emócie. Otázka je, prečo je to tak? Jednou z odpovedí je, že určité emócie sa objavujú v závislosti od toho, ako chápeme určitú situáciu. Schéma je nasledovná:

Udalosť (situácia) → Naše chápanie situácie → Emocionálne reakcie

Ak je naše chápanie situácie determinované zážitkom napadnutia (naša bezpečnosť, istota alebo naša sebaúcta či rešpekt od ostatných...), často sa ako reakcia objaví hnev. Niekedy to však nie je reálna hrozba, ale správanie niekoho tak vnímame.

Trvanie: 10 minút

AKTIVITA 3:

Príklady digitálneho násillia, reakcií a pocitov

3.1. Rozdajte rodičom nálepky a povedzte im, aby sa zamysleli a napísali na nálepku jednu vetu, ktorú počuli/čítali a ktorá podľa nich predstavuje digitálne násillie. Môže to byť aj krátky opis akcie súvisiacej s digitálnym násillím – niečo, čo osobne zažili, alebo niečo, čo sa stalo niekomu inému alebo ich deťom.

3.2. Keď rodičia dokončia, nalepia nálepky na tabuľu. Vedúci po krátkej recenzii vyčlení jednotlivé vety alebo opisy, prečíta ich a položí otázky:

- Čo si myslíte, ako často niečo také vidíte?
- Ako sa cíti osoba, ktorej je adresovaná takáto veta a/alebo správanie? (vyzvíte účastníkov, aby vymenovali všetky možné pocity – hanba, sklamanie, hnev... čokoľvek im napadne...)
- Čo si myslíte, prečo to robí ten, kto to napísal/vyrobil?
- Mali by sme nahlásiť alebo povedať niekomu, ak niečo také zažijeme alebo ak vieme, že niekto z nás niečo také zažil?
- Na koho sa treba obrátiť?

Na konci je uvedený krátky záver o potrebe rozpoznať a reagovať na elektronické/digitálne násillie.

Trvanie: 25 minút

AKTIVITA 4: Domáca úloha.

Pozrite si s deťmi propagačný film a rozprávajte sa o ňom: Dobré správanie na internete a ovládanie hnevu.

- ▶ Príručka pre rodičov – *Vyber si slová, predchádzaj nenávisti (Biraj reči, hejt spreči)* (Telenor, UNICEF, Ministerstvo školstva RS)
- ▶ *Vyber si slová, predchádzaj nenávisti* – promo spot – vynikajúce pre piatokov a šiestakov

NIEKTORÉ ZDROJE:

- SOS telefón MPNTR na nahlásenie násilia
0800-200 201
- Národná detská linka (**0800 123456 /0800 116111**)
- *www.kliknibezbedno.rs*
- Sieťová hliadka *www.netpatrola.rs*
- Regionálne policajné správy, pohotovostná služba

Oddeleniu boja proti VTK, Vyššia verejná prokuratúra v Belehrade, Savska 17a, Beograd

- Na oddelenie boja proti vysokotechnologickej kriminalite, Ministerstvo vnútra Srbska, písomne, príchodom do priestorov alebo zaslaním správy na e-mailovú adresu: *childprotection@mup.gov.rs*

WORKSHOP 4: POMOC DEŤOM VYROVNAŤ SA S ROVESNÍCKYM NÁSILÍM NA INTERNETE

TÉMA: NÁSILIE – TERMÍN, DRUH A AKTÉRI V NÁSILNÝCH SITUÁCIÁCH

CIELE:

- Spoznávanie pojmu a druhov násilia.
- Pochopenie faktorov, ktoré ovplyvňujú výskyt násilia.
- Poukázanie na aktérov situácie násilia: osoba, ktorá to robí, osoba, ktorá trpí, a osoba, ktorá ju pozoruje
- Širšie vnímanie konfliktov, ich lepšie pochopenie.

VÝSLEDKY:

- Uvedomenie si zložitosti fenoménu – rovesnícke násilie
- Pozorovanie a rozvíjanie zručností potrebných v procese riešenia a transformácie konfliktov
- Oboznámenie sa s charakteristikami aktérov v situáciách, kde dochádza k násiliu

MATERIÁL: Tabuľa na písanie, papier A4, fixky, lepiaca páska, nožnice, krieda.

TRVANIE: 45 minút

AKTIVITA 1: Vedúci pozdraví rodičov a predstaví im zoznamovaciu hru, ktorú budú hrať.

1.1. Hra – VERTE TOMU ALEBO NIE

Účastníci musia pri svojom mene o sebe povedať 3 veci, z ktorých jedna nie je pravda. Ostatní hádajú, čo je na predstavovanom účastníkovi pravda a čo nie.

Trvanie 10 minút

AKTIVITA 2: Vedúci oboznámi rodičov s pojmami, ktoré sa pokúsia definovať najprv samostatne a potom na skupinovej úrovni prostredníctvom diskusie.

2.1. ČO JE NÁSILIE? ASOCIÁCIE K SLOVNÉMU KONFLIKTU?

Smršť nápadov na tému násilia. Vyzvite rodičov, aby povedali asociácie (pocity, črty, aktivity) súvisiace s násilím a čo im prvé napadne, keď počujú slovo „konflikt“. Vedúci zapisuje asociácie. Po vypísaní asociácií vedúci dáva možnosť účastníkom, ktorí sa chcú vyjadriť k svojej asociácii alebo položiť otázku v zmysle asociácie, ktorá im nepatrí.

Pomocou niektorých ich „odpovedí“ a pridaním niektorých ďalších prvkov vysvetľuje účastníkom, čo je konflikt, pomocou textu (v Prílohe workshopu) o konfliktoch a predpokladoch ich mierového riešenia.

2.2. Rozdeľte účastníkov do 4 skupín. Každá skupina by si mala na základe uvedených asociácií vytvoriť nejakú definíciu pojmu NÁSILIE A KONFLIKT (možno doplniť ešte nejaké slová a pojmy), ako keby to mala vysvetľovať niekomu, kto tento pojem nikdy nepočul (napr. mimozemšťanom...).

2.3 V pléne skupiny predložia svoje definície. Nasleduje diskusia:

- Ako fungovala práca v skupinách?
- Boli nejaké nezhody? O čom?
- Prekvapil ich niečí postoj alebo prinútil zamyslieť sa?
- Nepovedali sme niečo dôležité o násilí? Kto pácha násilie a kto trpí?
- Sú ešte iní herci, ktorí sú v inej úlohe?
- Prečo sa každý z nich tak správa, t.j. presne tak reaguje na danú situáciu?
- Čo sa dá urobiť inak?

Každá skupina prezentuje príklad, na ktorom pracovala, a svoje závery. Vedúci otvára priestor pre účastníkov na otázky a diskusiu.

Trvanie 25 minút

AKTIVITA 3: Vedúci uvádza definíciu násilia navrhnutú v programe Škola bez násilia. Uvádza 6 druhov násilia: fyzické, verbálne, psychické, sociálne, elektronické a sexuálne.

3.1. **ĽUDSKÝ UZOL** – spoločná hra. Vedúci dáva pokyny a uvádza účel hry.

Všetci účastníci vytvoria kruh a pohybujú sa smerom do stredu so zavretými očami a zdvihnutými rukami pred sebou. Každý účastník by mal držať niekoho za ruku, oboma rukami (nie nevyhnutne tej istej osoby), bez toho, aby otvoril oči. Keď všetci účastníci chytili niekoho za ruku (za dlaň, nie za lakeť/predlaktie...), vedúci vyzve účastníkov, aby otvorili oči. Potom by sa mal vyriešiť výsledok „uzla“, aby sa účastníci rozmotali bez toho, aby pustili ruky.

Trvanie 10 minút

AKTIVITA 4: Domáca úloha.

Pozrite si s deťmi film Povedz NIE a rozprávajte sa o ňom.

► *Link - <https://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2022/03/Vodic-za-primenu-revidiraniha-indikatora-za-potencijalne-zrtve-trgovine-ljudima-1.pdf>*

► *www.netpatrola.rs*

► Net Patrol – Poslaním Net Patrol je chrániť deti na internete a odstraňovať škodlivý obsah z internetu.

► Bezpečnosť detí na internete – Príručka pre deti, Kreatívne centrum

PRÍLOHA K WORKSHOPU

Od existencie ľudstva dochádza k násiliu, vrátane násilia rovesníkov. Násilie sa vzťahuje na tie činy a správanie voči druhým, ktorými zámerne chceme niekoho ponižit', urazit', zahanbit', vystrašit' alebo zranit'.

Bežne sa uvádza niekoľko foriem násilného správania a zneužívania:

- Verbálne – osočovanie, zosmiešňovanie, znevažovanie...
- Fyzické – udieranie, strkanie, branie a ničenie vecí...
- Sociálne – ohováranie, vyhýbanie sa, ignorovanie, šírenie klamstiev a fám...
- Psychologické – výhražné pohľady, grimasy, posmech, prenasledovanie, vydieranie...
- Sexuálne – rôzne úrovne fyzického kontaktu (hladenie, dotyky, objímanie, vynucovanie si pohlavného styku...), ktoré nie sú pre jednu zo strán žiaduce alebo nie sú adekvátne ich veku.
- Elektronické násilie – výhražné správy, urážky, šírenie klebiet, vydieranie zasielané jednou alebo viacerými osobami druhej pomocou špičkových technológií (mobil, internet), falošná reprezentácia a manipulácia s osobami.

PRÍKLADY RIZÍK:

- **Jednoduchá dostupnosť profilov**, t.j. „otvorené“ profily, ktorých obsah môže vidieť každý, bez ohľadu na to, či sú online priatelia/ky s vlastníkom/čkou profilu.
- **„Hromadenie“ priateľov/iek**, tých, ktorých poznáme, aj tých, ktorých nepoznáme.
- **Prílišné „zdieľanie“ informácií**, ktoré môžu ohroziť majiteľa/ku profilu (sledovanie, vydieranie a pod.).
- **Nevhodné komentáre, videá, fotografie**, ktoré iní ľudia nechávajú na našich profiloch alebo nám posielajú prostredníctvom správ na sociálnych sieťach.
- **Krádež identity** zanechaním dôverných osobných informácií na internete/sociálnych sieťach.
- **Zneužitie informácií/fotografií** na účely vydierania, obťažovania, ponižovania, zastrešovania vo virtuálnom svete jednotlivcom alebo skupinou.
- **Pedofília/falošné predstavovanie sa**.

PRÍLOHA O KONFLIKTOCH A ICH RIEŠENÍ

Konflikty sú javom v medziľudských vzťahoch, ktorý môže byť dôsledkom: nedorozumení, rozdielnych hodnôt, protichodných záujmov, rozdielnych pohľadov na vlastné a cudzie záujmy, nespokojených potrieb alebo napr. neschopnosť vyjadrovať vlastné pocity a názory. Konflikty existujú pri zaobchádzaní s ľuďmi v každodennom živote, ale aj v rámci/medzi skupinami a komunitami.

Prvky konfliktu by sa dali zredukovať na dve skupiny pojmov: skupina prvkov v konflikte, ktoré sú zvyčajne viditeľné alebo zrejmé; a súbor vecí, ktoré nie sú na prvý pohľad viditeľné. Vizualne podané tieto dve skupiny vecí by sa dali prezentovať ako celok jedného ľadovca, kde je menšia viditeľná časť (vyhrážky, vydieranie, zdanlivý cieľ, postoje, ego, nenávisť, emócie, násilie, dôvod konfliktu, nepochopenie, žiarlivosť, hnev...) a niekoľkokrát skrytá časť, ktorá je „pod vodou“ (predsudky, strach), osobný prospech, podvedomie, ego, márnivosť, ľudský charakter, skutočné ciele, túžba po zmene, postoje, presvedčenia, dobré úmysly, bezmocnosť, predchádzajúce skúsenosti, emócie, socializácia, hodnoty, neistota, žiarlivosť, potreby, kultúra, sila, skutočný konflikt (príčina), vnútorný konflikt, moc...)

Rozpracovanie konfliktu predpokladá komunikáciu, analýzu a pochopenie všetkých alebo väčšiny vyššie uvedených prvkov konfliktu, najmä prístup tzv. „spodná časť ľadovca“ si vyžaduje veľa trpezlivosti, zručnosti, času, sily a odvahy.

Predpoklady pre nenásilné riešenie konfliktov by sa mohli zredukovať na:

- rešpekt k sebe a iným
- ochota počúvať a porozumieť
- rozpoznanie a uspokojenie potrieb bez ohrozenia ostatných
- spolupráca
- otvorenosť a kritickosť
- ochota prehodnotiť svoje správanie a postoje (pracovať na seba), zotrvanie v procese
- predstavivosť, tvorivosť, potešenie

Nie je známy jediný model alebo metóda, pomocou ktorej by sa násilie na vrchole dalo okamžite zastaviť násilnými alebo nenásilnými prostriedkami, jednoducho neexistuje žiadny vzor.

Budovanie komunikácie, dôvery a porozumenia sú procesy, ktoré si vyžadujú čas, spustením týchto procesov môžeme násiliu predchádzať alebo ho spočiatku znížiť na nízku úroveň. Nenásilie nie je pasivita, ale aktívne, konštruktívne, kreatívne riešenie konfliktov.

LITERATÚRA

1. Zákon o základoch sústavy výchovy a vzdelávania. Vestník Sl. glasnik RS, č. 129/2021.
2. Kuzmanović, D., Zlatarović, V., Anđelković, N., Žunić-Cicvari, J. Deti v digitálnom veku – Príručka pre bezpečné a konštruktívne používanie digitálnych technológií a internetu: Grafos, Užice, 2019.
3. Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S. a Medenica G. Digitálne násilie – prevencia a reakcie. Belehrad: Ministerstvo školstva, vedy a technologického rozvoja a Pedagogická spoločnosť Srbska, 2016.
4. Národná platforma na prevenciu násilia Chránim ťa
5. Popadić, D. a Kuzmanović, D. Používanie digitálnych technológií, riziká a prevalencia digitálneho násilia medzi žiakmi v Srbsku. Belehrad: Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita v Belehrade, 2013.
6. Osobitný protokol na ochranu detí a žiakov pred násilím a zneužívaním a zanedbávaním vo vzdelávacích inštitúciách. Belehrad: Ministerstvo školstva Srbskej republiky, 2007.

<https://www.unicef.org/serbia/media/5771/file/Digitalno%20nasilje.pdf>

<https://www.unicef.org/serbia/media/5771/file/Digitalno%20nasilje.pdf>

https://www.unicef.org/serbia/media/10366/file/Deca_u_digitalnom_dobu.pdf

<https://cuvamte.gov.rs/>

https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Posebni_protokol_-_obrazovanje1.pdf